

Deverbaalisten *U*-verbijohdosten semantiikkaa

ULLA KULONEN-KORHONEN

1. Suomen *U*-johtimella muodostettuja deverbaalisia verbijohdoksia on totuttu nimittämään refleksiiviverbeiksi tai refleksiivis-passiivisiksi johdoksiksi. Kun olen tarkastellut näitä verbejä lähempää, olen tullut siihen tulokseen, että varsinkin yksinkertaisella *U*-johtimella muodostetuista verbeistä selvästi harvemmat ovat refleksiivisiä kuin passiivisia ja että jälkimmäisistä suurin osa edustaa aivan tietyn tyyppistä, agentiivitonta passiivia.

Molempia termejä, refleksiiviä ja passiivia, on käytetty usein väljästi, ja niillä on tarkoitettu useitakin semanttisia kategorioita. Kun halutaan selvittää toiminnan ja tapahtuman lajeja aktiivi—passiivi-akselilla ja tehdä tähän liittyvä tietyn verbin tai verbiryhmän tarkka semanttinen analyysi, tarvitaan käsitteiden täsmennystä. Deverbaalisten *U*-verbijohdosten semantiikkaa tutkittaessa on osoittautunut hyödylliseksi käyttöön ottamani automatiivin käsite, jonka olen liittänyt aktiivi—passiivi-akselille refleksiivin ja passiivin rinnalle.

Käsitteiden välisessä rajankäynnissä olen käyttänyt hyväkseni sijakielioppia. Olen selvittänyt toiminnan ja tapahtuman lajeja aktiivi—passiivi-akselilla tarkastelemalla näitä ilmaisevien verbien aktantteja, joista tulevat kysymykseen etupäässä subjektina ja objektina esiintyvät agentiivi, kohde, neutraali ja kokija. Agentiivi on elollinen, tietoisesti toimiva yksilö ja kohde se osanottaja, johon agentiivin toiminta kohdistuu. Neutraali esiintyy subjektina sellaisissa tilanteissa, joihin kuuluu vain yksi osanottaja, joka ei kontrolloi verbin ilmaisemaa tapahtumaa. Tällaisena se vastaa suunnilleen John Andersonin nominatiivia (1971: 37). Elottomasta neutraalista tai kohteesta voidaan erottaa kokija, joka on elollinen, passiivinen toimintaan tai tapahtumaan osallistuja. Subjektina on siis

agentiivi	lauseessa	<i>Jussi hakkaa puita</i>
kohde	—,,—	<i>Puut pilkkoutuvat</i> (Jussin toiminnan ansiosta)
kokija/neutraali	—,,—	<i>Jussi putosi jokeen</i>
neutraali	—,,—	<i>Joki levenee</i>

Aktiivi—passiivi-akselin semanttiset kategoriat passiivi, automatiivi ja refleksiivi, jotka esittelen kohdissa 1.1—1.3, voidaan erottaa toisistaan tarkastelemalla sitä, mitkä noista osanottajanrooleista esiintyvät lauseen syvä- ja pintarakenteessa. Keskeisellä sijalla tässä on agentiivi.

1.1. Passiivimuotoisen predikaatin käytölle eri kielissä voidaan esittää kolme yleistä syytä: 1) kohteen (tai eräissä kielissä myös muun agentiivista poikkeavan lauseenjäsenen) topikaalistus, 2) agentiivin puuttuminen syvärakenteesta ja 3) sen puuttuminen pintarakenteesta. Suomessa passiiviksi nimetyn kategorian tehtävä on nimenomaan näistä kolmas. Sitä käytetään, kun lauseessa toimivaa agentiivia ei sen tuntemattomuuden tai muun syyn takia haluta panna lauseeseen ilmi. Tällaisena se vastaa suurin piirtein esim. ruotsin ja saksan *man*-konstruktiota. Suomen ns. passiivista on jo useasti todettu, että se ei itse asiassa ole passiivi lainkaan vaan epämääräistä tekijää osoittava verbinmuoto. Tästä syystä myös usein käytetty impersonaali-nimitys on harhaan johtava, sillä kyseinen verbinmuoto nimenomaan vaatii tekijäkseen henkilön, persoonan. Osuvimmalta kyseisen kategorian nimitykseltä tuntuu 4. persoona, jota suomen passiivista on tiettävästi ensimmäisenä käyttänyt Risto Tuomikoski (1974: 149), sittemmin esim. Hakulinen ja Karlsson (1979: 255). Alun perin 4. persoonan käsite on peräisin Robert T. Harmsilta, joka on käyttänyt sitä viron vastaavan kategorian nimityksenä. Suomen 4. persoona on siis eräänlainen yleispersoona, joka edellyttää toimijalta piirteitä [+inhimillinen, –definiittinen]. Muuten se voi vapaasti liittyä verbiin kuin verbiin, myös intransitiivisiin. Henkilötekijyys rajoittaa kuitenkin 4. persoonan käyttöyhteydestä esim. sellaiset verbit kuin *sataa*, *hämärtää*, *särkyä*. (Hakulinen—Karlsson 1979: 255, Kangasmaa-Minn 1980: 60.)

Paitsi 4. persoonalla myös 3. persoonalla voidaan viitata lauseessa epämääräiseen agentiiviin. Tällöin ovat kyseessä ns. generiset lauseet, joilla tavallisesti ilmaistaan jonkinlaisia yleisiä toteamuksia, esim. *Torilta saa tuoretta kalaa*. 3. persoonaa käyttämällä voidaan korostaa myös potentiaalisuutta eli toiminnan mahdollisuutta. Potentiaalisuushan on äskeisessä lauseessa huomattavasti selvempi kuin vastaavassa 4. persoonan ilmauksessa *Torilta saadaan tuoretta kalaa*.

3. ja 4. persoonalla voidaan ilmaista paitsi indefiniittistä agentiivia myös kokijaa. 4. persoonassa tämän mahdollistaa juuri se, että sen tunnus voi liittyä intransitiivisiinkin verbeihin, esim. *Sitten pudottiin jokeen, painuttiin pohjaan*. Generinen kokija (3. p.) on esim. lauseessa *Tässä kaatuu yhtenäin*. Lauseen *Torilta saa tuoretta kalaa* indefiniittinen osanottaja on hyötyjä.

Lopuksi indefiniittistä agentiivia voidaan ilmaista myös varsinaisilla passiiviverbeillä. Nämä voivat olla passiivisia joko vain merkitykseltään tai sekä merkitykseltään että muodoltaan. Koska suomen kielessä ei ole tässä mieles-

sä passiivitaivutusta — siis systeemiä, joka tekisi (transitiivisesta) verbistä passiivisen siinä merkityksessä, kuin sen tässä esitän — ovat suomen muodoltaan passiiviset verbit passiivimerkityksisellä johtimella muodostettuja, useimmiten *u/y*-loppuisia verbejä.

Tarkassa semanttisessa analyysissä on mielestäni aiheellista rajoittaa passiivin käsite koskemaan vain sellaisia verbi-ilmauksia, joiden taustalla on agenttiivi, suomessa useimmiten juuri indefiniittinen. Agenttiivi jää pintarakenteesta pois, ja lauseen subjektina on syvärakenteen kohde. Eräissä tapauksissa voi ilmaisematon konstituentti olla myös kokija, kuten lauseessa *Koira* [kohde, subj.] *löytyy kotoa* ← kokija [indef.] *löytää koiran* [kohde, obj.] *kotoa*. Tämä lausetyyppi on rakennustavaltaan, »transformaatioiltaan», identtinen indoeurooppalaisille kielille tyypillisen syntaktisen passiivin, nimenomaan sen lyhyen muodon (»short passive», Anderson 1971: 47—48) kanssa, josta agenttiivi on pudotettu pois eikä sitä ole lisätty passiivilauseen agentiksi, kun aktiivilauseen objekti nousee passiivilauseen subjektiksi.

Niistä passiivin käytön syistä, joita edellä mainitsin, voidaan näin rajoitettuun passiiviin soveltaa myös kohteen topikaalistusta. Kohteen nouseminen lauseen topiikiksi voi myös olla ensisijainen syy passiivimuotoisen predikaatin käyttöön. Agenttiivi ei välttämättä ole tuntematon; sille ei vain useimmiten löydy sijaa predikaatin rinnalta. Esim. virkkeessä *Matti meni kotiin, ja koira löytyi sieltä* löytäjä on ilmiselvästi Matti, kun taas *Koira löytyi Matilta* ei voi tarkoittaa muuta kuin että joku muu on löytänyt sen Matin hallusta. 4. persoonan käyttö taas edellyttää agenttiivin indefiniittisyyttä, kuten huomataan lauseesta *Pojat menivät kotiin, ja koira löydettiin sieltä*, jossa löytäjät ovat muita kuin lauseessa mainitut, vaikka näitä olisikin useampia.

Jakaessani *U*-johtimisia verbejä merkitysryhmiin tarkoitan passiivisuudella siis semanttista passiivisuutta. Tämän olen rajoittanut siten, että pidän passiivisina sellaisia verbejä, joihin liittyvänä subjektina on verbin toiminnan kohde ja toiminnalla on ainakin syvärakenteessa agenttiivi (tai eräissä tapauksissa kokija), toiminnan tietoinen aikaansaaja.

1.2. Erottaessani toisistaan passiivista ja automatiivista tapahtumaa (enimmälti vogulin passiivia käsitelleessä tutkimuksessani 1984) huomaa käsitelleeni samoja ongelmia kuin indoeurooppalaisten kielten tutkijat, kun he ovat yrittäneet määritellä passiivia ja mediumia (ks. näistä esim. Schiefer 1983: 17—). Mediumin eli mediopassiivin käsitähän on lähtöisin muinaisilta kreikkalaisilta kieliopintekijöiltä, jotka erottivat toisistaan aktiivin, mediumin ja passiivin. Heillä medium sisälsi sellaiset subjektiin itseensä kohdistuvat tapahtumat ja toiminnat, joihin ei vaikuta mikään ulkoinen agentti. Klasinen mediumin käsite sisältää siten käsittääkseni sekä automatiivin että refleksiivin, jossa subjekti itse kohdistaa toiminnan itseensä. Suomen kieliopin refleksiivi-käsitteellä on niin ikään useasti tarkoitettu näitä molempia.

Refleksiivin automatiivia yhdistää ulkoisen agentin (agentiivin) puuttuminen ja passiiviin kieliopillisen subjektin epäagentiivisuus. Näistä molemmista sen erottaa se, että *automatiivisessa tapahtumassa agenttiivi puuttuu* sekä syvä- että pintarakenteesta. Verbillä ei siis ole sen enempää sisäistä agenttiivia (kuten refleksiivissä) kuin ulkoistakaan (kuten passiivissa).

Automatiivista tapahtumaa ilmaisevan lauseen subjektina on neutraali. Inhimillistä tai muuta elollista oliota, subjektia, jonka tietoisuuteen lauseen ilmoittama tapahtuma vaikuttaa, voidaan pitää myös kokijana; neutraali taas on tällöin eloton tai käsitteellinen subjekti. Lisäksi on huomattava, että automatiivisuus on dynaamisuuden alalaji, ts. sillä ilmaistaan dynaamisia (eikä staattisia) tilanteita, lähinnä »itsestään aiheutuvia» tapahtumia ja tilan muutoksia, esim.

kokijasubjekti: *Lopulta minä suutuin / kyllästyin*
Humalapäissään Matti suistui ojaan
Lissa nukahti kesken luennon
Koira eksyi metsään
Sillan sortuessa ihmisiä putosi jokeen

neutraalisubjekti: *Silta sortui myrskyssä*
Illat pimenevät ja sää muuttuu viileämmäksi
Virta vierii verkalleen kauas kohti merta
Puu menettää lehtensä syksyllä

1.3. Semanttisessa luokittelussa refleksiivi on automatiivista ja passiivista selvästi erottuva kategoria, vaikka se useissa kielissä, esimerkiksi suomessa, on morfologisesti samankaltainen joko toisen tai molempien kanssa. Kuten jo mainitsin, refleksiiviä yhdistää automatiiviin ulkoisen agenttiivin puuttuminen. Refleksiiville on kuitenkin tunnusomaista agenttiivin mukanaolo kuten passiivillekin, mutta refleksiivin agenttiivi on sisäinen: verbin toiminta kohdistuu subjektiiin eli toimijaan, agenttiiviin itseensä.

Oleennaista refleksiivin erottamisessa automatiivista on siis se, että refleksiiviseen lauseeseen kuuluu sekä syvä- että pintarakenteessa agenttiivi, joka tekee lauseen ilmaisemasta asiantilasta toiminnan (action), kun automatiivilla ilmaistaan tapahtumaa (process; asiaintilojen nelijaosta Dik (1978: 33—34), johon ei missään vaiheessa liity agenttiivia. Passiiviin nähden erottavia tekijöitä on kaksi: refleksiivissä agenttiivi on subjektina mukana myös pintarakenteessa, kun passiivisen lauseen subjekti on aina kohde, ja — ennen kaikkea — refleksiivissä agenttiivi on aina sama kuin kohde.

Se että refleksiivi, passiivi ja automatiivi niin usein ovat morfologisesti samankaltaisia, johtuu ilmeisesti niille yhteisestä syntaktisesta funktiosta: tällaisessa lauseessa ei ole objektia. Refleksiivin ja automatiivin tai passiivin

yhteinen merkki tekee siis syntaktiselta käyttäytymiseltään transitiivisesta verbistä intransitiivisen. Tähän viittaa monien kielten positiivisen todistusaineiston ohella myös se, että esim. vogulissa, jossa rajaa transitiivisten ja intransitiivisten verbien välille on vaikea vetää ja sellaisia verbejä kuin 'tulla' taivutetaan niin persoonallisessa passiivissa kuin objektikonjugaatiossakin, passiivin ja refleksiivin tunnuksot ovat aivan eri alkuperää (tarkemmin Kulonen 1984: 33—34, 84).

Useissa indoeurooppalaisissa kielissä refleksiivisiä ja automatiivisia tapahtumia kuvaamaan käytetään analyttistä refleksiivirakennetta (verbi + refleksiivipronomini), ja venäjässä tästä syntynyt päätte (-ся < себя) ilmaisee myös passiivia. Suomessa keskeinen refleksiivis-passiivis-automatiivinen johdin on -u-/-y-. Sen semanttinen kehitys on ilmeisesti ollut päinvastainen: automatiivista ja passiivista refleksiiviin.

2. Deverbaalinen *U*-verbinjohdin on suomalais-ugrilaista alkuperää, ja sillä on vastineita vogulissa (verbiparadigman passiivitunnuksena) sekä unkarissa, mordvassa ja lapissa (johtimena). *U*-johdin on sekä muodoltaan että käyttötavoiltaan ilmeisesti vakiintunut jo kantasuomalaisen ajan loppupuolella, sillä se esiintyy suunnilleen samoissa merkityksissä kaikissa muissa itämerensuomalaisissa kielissä paitsi liivissä, jossa tavataan vain *pu*-johtimen (esim. *juopua*) vastine: *sadàbâ* 'kaatua'. Myös yhdysjohtimia on muodostettu jo kantasuomalaisena aikana, koska niitä esiintyy identtisinä eri itämerensuomalaisissa kielissä. (Laanest 1975: 188.)

U-johtimen frekvenssiä lisää huomattavasti se, että se esiintyy hyvin monissa yhdysjohtimissa. Lehtisalo mainitsee (1936: 39) *tU*, *ntU*, *ttU* ja *stU* -johtimet, jotka usein ovat korrelaatiossa transitiivisiä verbejä muodostavien *tA*, *ntA*, *ttA* ja *stA* -johtimien kanssa, sekä *UntU*, *VntU*, *UtU* ja *U ~ Ut* -johtimet. Näiden avulla voidaan muodostaa passiivinen tai automatiivinen johdos melkein mistä tahansa verbistä, jonka luontainen semantiikka sellaisen sallii. Eriyksen produktiivinen nykyisin on *UtU*, joka liittyy mitä moninaisimpiin nominikantoihin verbikantojen ohella. Myös *tA ~ tU* -verbiparit ovat hyvin yleisiä (esim. *kaunistaa ~ kaunistua*, *jäätää ~ jäätyä*, *sairastaa ~ sairastua*). Tämä johtuu molempien elementtien — sekä kausatiivisen *t*:n että passiivisen *U*:n — produktiiviuudesta. Eeva Kangasmaa-Minn on huomauttanut (1979: 133), että *t*-aines on paitsi kausatiivinen myös melko tuntomerkitön johdin, jolla vain tehdään nominista verbi. Verbin merkitykset voivat olla moninaisia. *U*-aines taas on käyttökelpoinen aina silloin, kun verbipersonasta eli verbiin liittyvästä subjektista halutaan tehdä patientti, ts. kun halutaan ilmaista tapahtumaa, jossa subjektiin tavallisesti kohdistuu jokin muutos. *tA*-johdoksen muuttaminen *tU*-johdokseksi tekeekin usein staattisesta tilanteesta dynaamisen (esim. *sairastaa ~ sairastua*).

Vaikka yksinkertainen *U*-johdin on liittynytkin alun perin ja liittyy edelleen enimmäkseen verbikantoihin, se voi joissakin tapauksissa liittyä myös nominikantaan. Tällaisia denominaalisia *U*-verbejä ovat esim. *hukkaa* ← *hukka*, *kuivua* ← *kuiva*, *kypsyä* ← *kypsä* (esimerkit Lehtisalo 1936: 37). Samanlaisia Lehtisalo mainitsee myös karjala-aunuksesta, vepsästä ja virosta sekä lapista, samojedista, vogulista ja unkarista (1936: 37—38, 47), mutta koska varsinkin etäsukukielten esimerkkejä on vähän eikä kantasanojen joukossa ole vanhaa suomalais-ugrilaista sanastoa, näitä voidaan ehkä pitää sekundaareina johdoksina, jotka ovat kehittyneet kussakin kielessä erikseen.

Kantasanattomia johdoksia on suomen murteiden *U*-loppuisten verbien joukossa melkoisesti (*tU*-aineksiset translatiiviverbit mukaan lukien kaksitavuisista *U*-verbeistä on kantasanattomia noin 90 %). Näistä suurin osa — toisin sanoen kaikki ne, joiden vartalossa on *U*-johtimen edellä jokin muu konsonantti kuin *t* — ovat deskriptiivisiä, joko ääntä tai liikettä kuvaavia kontinuaatiivis-iteratiivisia verbejä. Kantasanaa ei siis ole, mutta verbeillä on rinnallaan *Aise*- tai *AhtA*-johtiminen momentaaniverbi, joka kuvaa yksittäistä liikettä tai äännähdystä. *U*-johdos taas kuvaa näistä koostuvaa, iteratiivista tapahtumasarjaa. On siis syytä todeta, että vaikka verbit aktiivi—passiiviakselilla useasti sijoittuvatkin automatiivin kohdalle, ei *U* ole niissä osoittamassa subjektin epäagentiivisuutta vaan toiminnan tai tapahtuman kontinuaatiivisuutta.

Kantasanattomat, merkitykseltään automatiiviset verbit, joissa siis *U*-aineksen voidaan todeta ilmaisevan nimenomaan tapahtuman automatiivisuutta ja subjektin epätoiminnallisuutta, ovat suurelta osin *tU*-loppuisia translatiiviverbejä. Vaikka ne ovat kaksitavuisia, voidaan niiden muodostukseen käytettynä suffiksina pitää koko *tU*-sekvenssiä, esim. *haihtua*, *kauhtua*, *kuihtua*; analogiamallina olisivat olleet sellaiset nominikantaiset translatiiviverbit kuin *laihtua* ← *laiha*. Pelkän *U*-aineksen sisältäviä kantasanattomia translatiiviverbejä on vähän: *paisua*, *sammua*, *venyä*, *väsyä*. Muita kantasanattomia automatiivisia *U*-verbejä ovat esim. *eksyä*, *kitua*, *kulua*, *puuttua* (jostakin), *sattua*, *syntyä*, *tottua* ja *virua*. Kantasanattomien *U*-loppuisten verbien joukossa on vielä yksi erikoinen ryhmä: kahdeksan transitiiviverbiä, joiden vartalon loppuvokaalia on vaikea motivoida. Nämä ovat *katua*, *kehua*, *kysyä*, *perua*, *riisua*, *torjua*, *torua* ja *väijyä*.

3. Olen tutkinut deverbaalisen *U*-verbinjohtimen merkitystä tarkastelemalla sitä, miten sen avulla muodostetut verbit sijoittuvat edellä mainitulle aktiivi—passiivi-akselille. Tutkimuskohteenani ovat olleet kaksitavuisista *a*-, *ä*- ja *e*-vartaloisista verbeistä muodostetut *U*-johdokset. Perusaineistoni on suomen murteista, ja se on peräisin Sanakirjasäätiön keräyttämistä kokoelmista. Stipendiaattikokoelmien perusteella laaditusta käänteisluettelosta löytyi *u/y*-

loppuisia verbejä kaikkiaan noin tuhat. Näistä osoittautui lopulta refleksiivis-automatiivis-passiivisella *U*-johtimella muodostetuiksi deverbaalisiksi johdoksiksi vain 80.

U-johtimen avulla muodostettuja verbejä on merkitykseltään sekä refleksiivisiä ja automatiivisia että passiivisia. Verbien jakautuminen merkitysluokkiin kuvastaa osanottajien rooleja verbin ilmaisemassa tapahtumassa. Tutkimukseni kannalta keskeiseksi kysymykseksi on noussut agenttiin mukanaolo verbin ilmaisemassa tapahtumassa.

Verbien jako merkitysluokkiin ei ole aivan mekaanista ja yksioikoista. Koska *U*-johdin on semanttisesti monipuolinen ja voi ilmaista sekä refleksiivisyyttä ja automatiivisuutta että passiivisuutta, on luonnollista, että myös johdokset voivat kuulua yhtä useampaan — kahteen tai kolmeen — merkitysluokkaan. Olen pyrkinyt merkitysryhmien kohdalla mahdollisimman selkeään lopputulokseen, ja siitä syystä refleksiivi- ja passiiviryhmät ovat jääneet melko pieniksi, kun olen näihin ryhmiin sijoittanut vain yksiselitteisimmät tapaukset, sellaiset joiden tulkinnessa agenttiin oletaminen on ainakin lähes välttämätöntä.

Suurin osa useampimerkityksisistä johdoksista voitaisiin sijoittaa sekä automatiivien että passiivien joukkoon. Ne ilmaisevat useimmiten automatiivista tapahtumaa, mutta niihin voidaan myös vaivatta konstruoida sellainen ympäristö, että mukaan tulee agenttiivi. Tämän suuren johdosryhmän esittelen automatiivin yhteydessä. Keskeisiin ongelmiin kuuluu myös agenttiivia vaativien johdosten määrällinen suhde niihin, jotka eivät agenttiivia edellytä tai edes hyväksy.

U-johtimen käytön syntaktisena rajoituksena voidaan pitää sitä, että se liittyy enimmäkseen vain transitiviverbeihin. Poikkeuksiakin on, mutta intransitiivikantaiset johdokset ovat satunnaisia ja ilmeisen myöhäisiä. Tässä kohdin on tietysti huomattava, että läheskään kaikki transitiviverbitapaukset eivät ilmaise tilanteita, joissa subjektina on agenttiivi. *U*-johtimella muodostettujen verbien pääosa tuntuukin osuvan juuri tähän välikköön. Kantasanat ovat transitiviverbejä, ja niiden passiivistuminen tapahtuu periaatteessa samalla tavoin kuin esim. englannin passiivissa. Verbi tarvitsee aktiivisena, ts. johtamattomana, rinnalleen objektin, joka passiivimuotoisen verbin rinnalla esiintyy subjektina ja määrää samalla verbin persoonamuodon. *U*-johdoksen rinnalla esiintyvä nomini, automatiivisen verbin subjekti, ei ole rooliltaan kuitenkaan kohde, kuten tyypillisesti passiivissa, vaan neutraali. Tämä johtuu siitä, että kohde tarvitsee toiminnan suorittajaksi agenttiin, joka *U*-johdoksen rinnalta useimmiten puuttuu.

3.1. Ensimmäiseksi otan käsiteltäväksi sellaiset verbit, joihin useimmiten liittyy agenttiivi. Selvin ryhmä ovat puhtaasti refleksiiviset johdokset. Niiden määrä on suorastaan yllättävän pieni: koko aineistosta on selvästi refleksiivi-

siä vain kahdeksan, ja näistäkin osalla on joko passiivista tai sekä passiivista että automatiivista käytäntöä tämän lisäksi.

Refleksiivit muodostavat oman erikoisen ryhmänsä *U*-johdosten joukossa paitsi siksi, että niihin liittyy toiminnan suorittajana agenttiivi, myös siksi, että verbi johdettunakin ilmaisee nimenomaan agenttiivista toimintaa: myös johdettuun, *u/y*-loppuiseen verbiin liittyvä subjekti on rooliltaan agenttiivi. Lisäksi samainen subjekti on myös verbin ilmaiseman toiminnan kohde.

Pelkästään refleksiivistä käyttöä on vain kolmella verbillä: (1) *myöntyä*, (2) *poistua* ja (3) *väistyä*. Näissä kaikissa subjekti on aina rooliltaan agenttiivi. *Myöntyä*- ja *väistyä*-verbeillä semanttinen johtosuhde kantasanaan ei kuitenkaan ole refleksiiville kaikkein tyypillisin. Refleksiiviverbiin liittyvä subjekti ei nimittäin ole tulos subjektin ja objektin fuusiosta, kuten on laita refleksiiveissä yleensä. *Myöntää*-verbin objekti katoaa refleksiivirakenteesta kokonaan tai muuttuu sen lokatiiviksi, kuten lauseessa

»Kyl se sihèm myäntyy» [= suostuu] Pöytyä, T. Lehtisalo 1924.

Väistyä-verbillä on refleksiiville ominainen semanttinen johtosuhde kantasanaan *väistää* vain savolaismurteissa (*väistyä* 'siirtyä' ← *väistää* 'siirtää'). Yleiskielessäkin tätä verbiparia käytetään niin, että *väistää* on transitiivinen mutta sen objekti on täysin irrallaan *väistyä*-verbin subjektista:

»Sitä piteä väestyvä poes tieltä» Jämsä, S. Patajoki 1912. Vrt. »-- ja vesi on [keväällä] sameraa jott ei kalat näjev väistääs sitä lippua» Nurmo, A. Ojajärvi 1939.

Paikoin voidaan myös *väistää*-verbiä käyttää intransitiivisesti merkityksessä 'siirtyä syrjään'.

Refleksiivisen lisäksi passiivista käyttöä voi olla verbillä (4) *naittua* 'mennä t. joutua naimisiin', ja sekä refleksiivisessä että automatiivisessa merkityksessä käytetään verbiä (5) *työntyä*. Kahdella enimmäkseen refleksiivisellä verbillä on perusmerkityksensä lisäksi sekä passiivista että automatiivista käyttöä. Toinen on (6) *liittyä*, jonka ensisijainen merkitys lienee 'liittyä mukaan, jonkun seuraan' mutta jota voidaan käyttää automatiivisesti esim. seuraavanlaisessa yhteydessä:

»meä katteli et se [hevosen jalka] taitoa liittyvä» [luut kasvavat yhteen] Lemi, V. Ruoppila 1933.

Toinen on (7) *siirtyä*, refleksiivisen siirtymisen ohella vaikkapa kivi koskessa (aut.) tai pellossa kangella väännettäessä (pass.). (8) *Asua*-johdos on alkupe-
räiseltä muodostukseltaan verrattavissa suurin piirtein nykyiseen *asettua*-
verbiin. Semanttisesti se on jo kantasanaan *asea* eriytynyt. *Asua* on refleksiivimerkityksisistä verbeistä ainoa, joka on johdettu perusvartalosta; muilla tämän ryhmän verbeillä on kantasanaan kausatiivijohdos. Aina ei ole edes

helppo päätellä, onko *U*-johdos syntynyt *tA*-johdoksen kautta vai suoraan *tU*-, *ntU*- tai *stU*-johtimella kausaatiivijohdoksen kantasanasta.

3.2. Passiivijohdoksen ja sen kantaverbin välillä on samanlainen semanttinen johtosuhde kuin on syntaktinen suhde esim. indoeurooppalaistyyppisen passiivilauseen ja sen aktiivimuotoisen variantin välillä. Jotta johdos olisi merkitykseltään puhtaasti passiivinen, tarvitaan sen taustalle agenttiivi, joka vaikuttaa passiivijohdoksen rinnalla subjektina esiintyvään kohteeseen. Juuri agenttiivin mukanaolo erottaa passiivin automatiivista.

Transitiivisuus ei siten ole riittävä kriteeri kantaverbille, jos sen johdos halutaan kuvata passiiviseksi. Tässä passiiviryhmässä *U*-johdoksen kantasanana edellyttää agenttiivista suorittajaa, vaikuttajaa. Huomataan, että verbejä on edelleen vähän. Kun puhtaasti refleksiivisiä johdoksia saatiin kokoon kolme (ja osittain refleksiivisiä kahdeksan), ei puhtaasti passiivisiakaan ole kuin seitsemän. Automatiivin ja passiivin välimaastoon sijoittuu muutama aistihavaintoa tai muuta epäagenttiivista toimintaa kuvaavasta verbistä muodostettu *U*-johdos. Tähän ne kuuluvat sillä perusteella, että ne vaativat taustalleen tämän inhimillisen tai vähintään elollisen havainnoitsijan, toisin kuin automatiiviset johdokset (ks. kohta 3.2.2).

3.2.1. Passiivijohdoksista selkeimpiä tapauksia ovat sellaiset, joiden kantaverbiin liittyy subjektina agenttiivi ja objektina kohde, joka vuorostaan esiintyy johdoksen rinnalla subjektina. Tällaisia *U*-johdoksia on vain seitsemän, mutta on huomattava, että automatiivin yhteydessä kohdassa 3.3.2 tulee puheeksi runsaasti verbejä, joilla on sekä automatiivista että passiivista käyttöä. Näitä seitsemää ei kuitenkaan juuri käytetä automatiivisesti, koska niiden kantaverbi vaatii rinnalleen agenttiivin.

(9) *häättyä* on *täytyä*-verbin synonyyminä laajalti Pohjois-Pohjanmaan ja Peräpohjolan murteissa. Keski-Pohjanmaalla sillä on jonkin verran sellaista käyttöä, joka viittaa *häättää* 'ajaa (talosta) ulos' -verbin passiivipariin. Tästä saattaa olla lähtöisin myös 'täytyä'-merkitys, semminkin kun *häättyä*-verbiä tällöinkin käytetään usein monipersoonaisesti, esim. *häädyin menemään pro minun häätyi mennä*, joka sekin on yleinen mahdollisesti *täytyä*-verbin analogian mukaan. Eräänlaista välimuotoa näiden kahden merkityksen välillä edustaa seuraava esimerkki:

»Sekih häätyy lähtemähä kotuansa» Kuortane, M. Mäkelä 1943.

(10) *pistyä* 'tulla pistetyksi, pystyä' on myös alkumuoto assimilaation kautta syntyneelle *pystyä* 'kyetä' -verbille. Seuraava esimerkki kattaa hyvin molemmat merkitykset:

»Ei ne vanhan iimmeise hampaat kovvaal leipääm pisty» Kitee, U. Brander 1924.

Melkoisen satunnaisilta vaikuttavat loput selvästi passiiviset *U*-johdokset, joista on myös kustakin varsin vähän tietoja: (11) *juottua* ← *juottaa* 'kuumentamalla yhdistää' (Jaala), (12) *juurtua* ← *juurtaa* (taikina; tämä saattaa olla myös suora *tu*-johdos substantiivista *juuri*), (13) *päästyä* ← *päästää* (Kymi; semanttisesti motivoimaton johdos, vrt. *päästä*), (14) *soutua* ← *soutaa* 'keinuttaa (kehtoa)' (Pohjanmaa, Virrat), (15) *suittua* 'tulla kylläiseksi, tyytyväiseksi' ← *suittaa* 'tyydyttää, tehdä kylläiseksi (agent.); riittää' (kaakkoismurt., Etelä-Savo).

3.2.2. Passiivisten *U*-johdosten joukkoon olen lukenut myös muutaman verbin, joiden kantasanan luontainen semantiikka eroaa edellä esitetyistä. Kantaverbi vaatii kyllä rinnalleen tietoisesti toimivan subjektin, mutta tämä ei ole sellainen kohteeseen vaikuttaja, kuin oli laita edellisessä ryhmässä, vaan pikemmin kokija.

Kantaverbin objektina oleva konstituentti, joka nousee johdetun verbin rinnalle subjektiksi, ei koe mitään muutosta, eikä subjekti vaikuta siihen millään tavoin. Passiivimuodon käytön näistä verbeistä aiheuttaa useimmiten se, että kantaverbin ilmi panematon subjekti on lähinnä geneerinen. Keskeistä nimenomaan näissä verbeissä on potentiaalisuuden ilmaiseminen: useimmat verbeistä ovat havaintoverbejä, ja passiivimuodolla ilmaistaan tämän havainnon mahdollisuutta. Havaintoverbien johdoksia ovat (16) *kuulua*, (17) *näkyä* ja sen peräpohjalaisiin murteisiin lapista lainattu synonyymi (18) *vuotua* sekä (19) *tuntua*.

Havaintoverbit ovat kiintoisia paitsi semanttisesti myös morfologisesti: ne ovat aineistoni lähes ainoat *e*-vartaloista johdetut verbit (muita ovat *asua* ← *asea*, *särkyä* ← *särkeä* ja *sotkua* ← *sotkea*). Aineistossa on kaikkiaan hyvin vähän sellaisia verbejä, joissa ei ole kausatiivis-faktitiivista *tA*-ainesta, ja olisi ehkä mahdollista olettaa, että tällaiset yksinkertaisemmat *U*-johdokset, joissa johdin liittyy suoraan verbivartaloon, edustaisivat jossain mielessä alkuperäistä kantaa, ts. että johtimen merkitys niissä olisi alkuperäisimmillään ja havaintoverbit kyseisen johtimen kannalta jotenkin primaareja. Johdoksilla on myös varsin laaja levikki: johdoksilla *näkyä*, *kuulua* ja *tuntua* on samamerkityksiset vastineet kaikissa muissa lähisukukielissä paitsi liivissä ja *näkyä*- ja *kuulua*-verbeillä lisäksi mordvassa: E *ńejavo*- 'näkyä', *ku'avo*- 'kuulua'.

(20) *maistua* poikkeaa muista havaintoverbeistä sekä merkitykseltään että johtosuhteeltaan. Sillä voidaan ilmaista samanlaista potentiaalisuutta kuin *näkyä*- ja *kuulua*-verbeilläkin (esim. *ruoassa maistuu valkosipuli*), mutta lisäksi verbiä käytetään varsin usein *ruoka maistuu valkosipulilta* -tyyppisessä konneksiossa, jossa semanttinen johtosuhde on kompleksisempi. Kantasanaa *maistaa* käytetään niin ikään jälkimmäisessä merkityksessä laajalti joko *maistua*-verbin rinnalla tai sen asemesta, esim.

»ei se hyä makùst olk kyl se ruapalt maista» [mudalta maistuu mutapohjaisen järven vesi] Rymättylä, V. Tala 1951.

Semanttisesti samaan ryhmään havaintoverbien kanssa kuuluvat kognitiivi-
verbeistä johdetut (21) *tietyä* ja (22) *muistua*. Niiden kantasanat ovat niihin
liittyvien nominien roolien kannalta samanlaisia kuin havaintoverbit, mutta
johdosten merkityssuhde kantasanoihin on erilainen kuin näissä. *Tietyä*-
verbin merkitys on lähinnä 'olla näkyvissä tai kuuluvissa (näkyä, kuulua)'. Ver-
bistä olen löytänyt vain yhden esimerkin:

»Sortti [eräs vesilintu] ei vielä tieykhän» Länsipohjan Vittanki, I. Tuovi-
nen 1932—34.

Adjektiivi *tietymätön* sen sijaan on laajalti käytössä. Toinen kognitiiviverbis-
tä johtunut passiiviverbi *muistua* taas on lähinnä inkoatiivinen; ainakaan
potentiaalisuutta se ei ilmaise niin hallitsevasti kuin havaintoverbien johdok-
set.

Lopulta olen lukenut tähän ryhmään verbin (23) *löytyä*, joka sekin edellyt-
tää kantasanansa rinnalle ennemmin kokijaa kuin agenttiivia. Löytämistähän
ei voi suorittaa agenttiivisesti, sillä silloin se muuttuu etsimiseksi. *Etsiä*-
verbis-
tä ei voikaan muodostaa yksinkertaista *U*-johdosta (**etsyä*), ja kompleksisel-
la *yty*-johtimella muodostettu verbi ei enää tarkoita passiivista etsityksi tule-
mista (NS: *etsiä* 'hakeutua; yrittää, päästä, pyrkiä jhnkin'). *U*-johdoksen
mahdottomuus koskee myös muita tämän ryhmän verbiin agenttiivisia pare-
ja: **kuuntelua*, **katsua*, **kokua*/**koettua* (kontra *tuntua*), **muistelua*. Palaan
muihin mahdottomiin *U*-johdoksiin vielä kohdassa 4.

3.3. Automatiivisetkin verbijohdokset voidaan ryhmittää sen mukaan, mi-
ten »puhdas» tai yksinomainen automatiivinen merkitys verbillä on. Tässä-
kin ryhmässä — kuten myös passiivisissa johdoksissa — on jako tapahtunut
kantasanan semanttisten, osin myös syntaktisten ominaisuuksien perusteella.
Puhtaimmin automatiivisia ovat verbit, jotka on johdettu sellaista tapahtu-
maa ilmaisevista verbeistä, joihin ei voi liittyä agenttiivista suorittajaa. Tällai-
sia ovat toisaalta yksipersonaisesti käytetyt etupäässä säätiloja kuvaavat
verbit sekä verbit, joiden subjektina on aina jokin epäpersoonallinen voima.
Puhtaasti automatiivisina voidaan pitää myös muutamia semanttiselta johto-
suhteeltaan hämäriä verbejä, joiden kantaverbi on intransitiivinen.

Puhtaasti automatiivisten verbiin rinnalla on suuri joukko automatiivis-
passiivisia tai automatiivis-refleksiivisiä verbejä, joiden tulkinta suuntaan tai
toiseen riippuu olennaisesti käyttöyhteydestä. Enemmän tai vähemmän auto-
matiiviset johdokset muodostavat kaksitavuisten *a*-, *ä*- ja *e*-vartaloisten ver-
biin *U*-johdoksista suurimman osan: puhtaasti automatiivisia verbejä on 20
ja automatiivis-passiivisia tai automatiivis-refleksiivisiä 39.

3.3.1. Merkitykseltään kaikkein automatiivisimpien verbien kantasana tai oletettu kantasana on usein yksipersonaisesti käytetty verbi, jonka ilmaise-man tapahtuman aiheuttaa jokin abstrakti, »käsin koskettelematon» voima. Puhun oletetusta kantasanasta siksi, että nämä verbit saattavat olla denomi-naalisia tai **eda*-adjektiivin rinnalle syntyneitä *U*-verbijohdoksia, jonka rin-nalla esiintyvä *A*-vartalo on tästä retrogradisesti johdettu. Merkityksen puo-lesta *A*-vartalo tuntuu usein sekundaarilta.

Tyypillisimpiä yksipersonaisesti käytettyjä ovat sääverbit. Verbistä *hyy-tää*, *jäätää* ja *kylmää* on johdettu automatiiviset sääverbit (24) *hyytyä*, (25) *jäätyä* ja (26) *kylmyä*. Näiden *A*-vartalotkin ovat yleisesti käytössä, esim.

»Hyyt niin ettem peässyk kulukeen» [veneellä, kun satoi paksultilunta veteen] Koskenpää, T. Itkonen 1953.

»Ei jääläm maata kun on tuul» Valkeala, K. Kuusinen 1952.

Johdoksella (27) *lientyä* 'vetäytyä yhtenäiseen sadetta lupailevaan pilveen' on rinnallaan *ä*-vartalo *lientää*, jota käytetään etupäässä Peräpohjolassa yksiper-sonalaisessa merkityksessä 'kerätä pilviä, erityisesti länsitaivaalle'. Verbi *lien-tyä* on kuitenkin Lauri Hakulisen mukaan (1949: 199—201) johdettu subs-tantiivista *liemi*, ja johdoksella on kuvattu taivaan muuttumista »sameaksi». Verbin (28) *kostua* 'tulla kosteaksi' alkuperäinen merkitys on 'tulla entisel-leen' eli 'palautua aikaisempaan olomuotoonsa'. Se on kohdettu verbistä *kos-taa* alk. 'antaa takaisin' (Hakulinen 1940: 43—47). Semanttisesti tähän liittyy varsin läheisesti levikiltään etupäässä hämäläinen (29) *antua*, jonka syno-nyymiksi tiedetään juuri »antaa takaisin»; merkitys on sama kuin *kostua*-verbin, *antua*-verbillä tosin edelleen nimenomaan 'tulla entiselleen'. Muita yksipersonaisesti käytetyistä verbeistä muodostettuja *U*-johdoksia ovat (30) *paatua* 'tarttua kiinni, palaa pohjaan (ruoka)' sekä (31) *pyörtyä*. Molempien *A*-vartaloiden käytöstä on esimerkkejä, vaikka johdos lieneekin tavallisempi, esim.

[Kun äkeeseen tarttuu risuja, turpeita ym., sanotaan että] »Karhiim paa-taa» Utajärvi, J. Kemilä 1924.

»Vellin puato pohjaan» Ilomantsi, J. Meriläinen 1901—03.

»Päätä pyörtää» [= huimaa] Kemi, E. Kaarakka 1916.

Toisen ryhmän puhtaasti automatiivisia *U*-johdoksia muodostavat sellaisten verbien johdokset, joiden rinnalla esiintyy vain elottomia subjekteja. Tällai-sen nominin roolia on jokseenkin vaikea määrittää; aiemmin olen kutsunut vogulin vastaavaa konstituenttia, joka esiintyy passiivilauseen agenttina, ai-heuttajaksi. Elotonta ja tahdotonta subjektiahan ei voi pitää agenttiivina, vaikka se toimiikin eräänlaisena vaikuttajana. Roolin määrittämisestä vaikeut-taa lisäksi nominien heterogeenisuus: ne ovat tiukasti sidoksissa kulloiseen-kin verbiin.

(32) *lyöttyä*¹-verbiä käytetään Pohjois-Pohjanmaalla, Kainuussa ja Peräpohjolassa reen aiheuttamasta ajouran tai tien rikkoutumisesta: »Hevostie *lyöttyy* silloin kun reki *lyöttää*, ts. reki pyrkii luisumaan pois tieltä, jolloin tie särkyy --» (Suomussalmi, A. Räisänen 1963). Vastaavan transitiiviverbin subjektina on siis reki. (33) *lyöttyä*² taas tarkoittaa lounais- ja länsirannikolla happamien marjojen syönnistä aiheutuvaa hampaiden helytymistä. Tälle ilmiölle on eri puolilla Suomea useitakin ilmauksia, *U*-johtimisia verbejä, mutta tämä on ainoa, jonka rinnalla on transitiivinen *ä*-vartalo. Jälkimmäinen lienee kuitenkin sekundaari, semminkin kun siitä on tieto vain yhdestä pitäjästä:

»Kun vanhaa muikiaa kaljaa juua se lyättää hamphat, saman teköö pualamet, ei saata syärä leipää isooihin aikhan» Vähäkyrö, M. Martonen 1963.

(34) *uuttua*¹ 'uupua, nääntyä; laihtua' on tavattu Kiihtelysvaarasta. Sen transitiivisella parilla *uuttaa* on subjektina nälkä. Merkityksessä 'juuttua, takertua' verbi on jonkin verran laajemmalle levinnyt. Myös tällä on transitiivinen pari, esim.

»Lum uuttoa reen kun on suoja» Jämsä, S. Patajoki 1912.

(35) *räätyä* on savolainen ilmaus auringon paisteesta kärsimiselle. Saman verbin variantti on ilmeisesti *räytyä* (Kiih *räytää* 'paistaa, paahtaa kovasti, haalistuttaa'). (36) *paahtua*-verbin kantasanan subjektina on niin ikään tavallisesti aurinko. Verbiä käytetään yleensä auringonpaisteen aiheuttamasta kuumentumisesta ja värinmuutoksesta. Myös vilja voi paahtua liian kuumassa riihessä, jolloin siitä leivottu leipä maistuu palaneelta. Viimeistä lukuun ottamatta saattavat kaikki tämän ryhmän verbit (32—35) olla alkuperäisiä *U*-vartaloita, joiden transitiivinen pari on syntynyt takaperoisjohdon tietä.

Merkitykseltään automatiivisten verbien joukossa on myös muutama intransitiivisesta verbistä muodostettu *U*-johdos. Niiden semanttinen johtosuhde kantasanaansa ei siten ole niin selväpiirteinen kuin transitiiviverbeistä johdetuilla verbeillä, joiden subjektina on tavallisesti kantaverbin objekti. Johdoksen muodostaminen näistä intransitiivikantaisista verbeistä tuntuu usein melko motivoitumattomalta, kun johdoksen merkitys on suunnilleen sama kuin kantasananakin. Useimmissa tapauksissa syy johdoksen muodostamiseen lienee muutoksen, dynaamisuuden korostaminen.

Verbiä (37) *juontua* ja sen kantasanaa *juontaa* käytetään monin paikoin täysin synonyymisesti, tai sitten verbien suhde on sama kuin yleiskielessäkin: *juontua* = *juontaa juurensa, alkunsa* tms. *Juontaa*-verbillä on myös transitiivinen merkitys 'opastaa, kuljettaa'. Tässä merkityksessä verbin levikki rajoittuu kuitenkin lähinnä peräpohjalaisiin murteisiin, mistä *juontua*-johdoksesta ei ole tietoja. (38) *kaartua*-verbin kantasanaa *kaartaa* käytetään tavallisesti

intransitiivisesti yhteydessä »kiertää ja kaartaa». Satunnaisilta vaikuttavat intransitiiviverbeistä johdetut (39) *kuolua* (veri), (40) *malttua* 'leppyä, lauhtua' ja (41) *uurtua* 'upota syvään uraan' ← *uurtaa* 'kulkea syvästi (aatra, raskas vene jne.)'.¹ (42) *uittua* 'kastua (ja jäätyä liukkaaksi) juoksevasta vedestä' on johdettu intransitiivisesta verbistä *uittaa* 'valua, vuotaa'. (43) *kulkua* on peräpohjalainen verbi, joka on ilmeisesti lohjennut *kulku-*, *kulkuvaverkko* -nominista; tämä puolestaan on lainattu lapista (*gol'gâdâh*, *gol'gâdus* ← *gol'gât* 'mennä virran mukana'; Vilkuna 1974: 265):

»Se on kulkuva verkko tietten semmonen että se kulkuu ja siin on se lauta jokä vettää sitä ja tuola ku se on kulkunu ajätellen että tuossa nyt ol lohi ni mie alàn sitä pääätä kiskomhaar ranthaaj ja se lauta tuopi sen toisem pään» Kolari, H. Paunonen 1966.

3.3.2. Kohdassa 3.3.1 esiteltyjä johdoksia yhdistää se, että niiden merkitys voidaan tulkita vain automatiiviseksi. Johdokset ilmaisevat siis sellaista tapahtumaa, johon ei missään tilanteessa liity välitöntä agenttiivista toimijaa. Agenttiivin puuttuminen johtuu kantasanan semanttisista ominaisuuksista.

Suuri osa automatiivisista verbijohdoksista on kuitenkin käytännössä automatiivisia vain osassa tapauksia. Tämä taas perustuu siihen, että ne ilmaisevat toimintaa, jonka agenttiivinen suorittaminen on mahdollista. Siten verbi saattaa olla eri tilanteissa merkitykseltään paitsi automatiivinen myös refleksiivinen tai passiivinen.

(44) *kääntyä*-verbillä on sekä automatiivista ja passiivista että refleksiivistä käyttöä. Sen esimerkit Sanakirjasäätiön keräyttämässä kokoelmassa ovat siksi monipuolisia, että olen kokeeksi laskenut merkitysjakauksen: automatiivinen merkitys verbillä oli 209 sanalipussa, refleksiivinen 120:ssä ja passiivinen 18 lipussa. Yleisimpiä automatiivisia ilmauksia olivat *tie kääntyy*, *tuuli kääntyy* sekä pohjoissavolainen ilmaus *kääntyä kipeäksi* 'tulla sairaaksi'. Refleksiivisistä useimmat olivat *käydä ja kääntyä* -tyyppisiä. Harvinaisempia, passiivisia ilmauksia edustaa esim.

»Tosta [vältin kädensijasta] sittem mies piteli parahiks liki vakkoo että se [kyntöpalkki] kääntyy» Orivesi, E. Pääkkönen 1969.

(45) *vältyä* voidaan katsoa käytöltään automatiivisen ohella refleksiiviseksi, vaikka sen semanttinen johtosuhde ei olekaan tyypillisesti refleksiivinen,

¹ Motivoitumattomien, intransitiiviverbeistä johtuneiden automatiiviverbien joukkoon kuuluu myös verbi *vyöryä*. Se on Erkki Itkosen mukaan (1975: 169) samamerkityksisen *vierrä*-verbin *y*-johdos, jossa ensi tavun diftongi on sananalkuisen *v:n* ja toisen tavun *y:n* yhteisvaikutuksesta labiaalistunut. Alkuperäisestä **vieryä* 'vyöryä' -muodosta ei murteidemme sanakokoelmista löydy tietoja. Tässä, kuten verbeissä 39–41, on ilmeisesti kyse intransitiivisuuden korostamisesta, tai sitten *-y-* on *sortua*- ja *painua*-verbien analogiaa, kuten Erkki Itkonen selittää.

koska johtamattomaan verbiin liittyy ulkopuolinen subjekti. Tällaisena johdos rinnastuu lähinnä *myöntyä*-verbiin (1).

Suurin osa verbeistä on käytöltään joko automatiivisia tai passiivisia sen mukaan, onko taustalla agenttiivia vai ei. Johdoksen rinnalla esiintyvä subjekti on aina neutraali, kokija tai kohde, ts. epäagenttiivinen. Yleiskielestäkin tuttuja, käytöltään automatiivis-passiivisia, ovat verbit (46) *estyä*, (47) *hieräytyä*, (48) *jatkua*, (49) *johtua*, joka yleisemmässä abstraktissa merkityksessään on automatiivinen; konkreettisempaa ja samalla passiivista käyttöä kuvaa esimerkki

»Siintä [kapulalta] johtuu siit sitä lankaa» [kun nyplätään pitsiä] Virolahti, T. Huuskonen 1940.

Edelleen (50) *kaatua*, (51) *keittyä* (satunnainen?), (52) *maustua* (← *maustaa* vai suoraan ← *maku?*), (53) *murtua*, (54) *muuttua* (55) *nääntyä*, joka saattaa olla alkuperäinenkin transitiivipariinsa *nääntää* nähden, josta esim.

»meinaavat aivan nääntääk kranaanteolla» [kun tilaavat niitä valmistettavaksi niin paljon] Nurmo, A. Ojajärvi 1939.

Samanlaisia ovat vielä (56) *paistua*, (57) *peittyä*, (58) *pettyä*, (59) *päätyä* (← *pää?*), (60) *sortua* (tavallisimmin ääni t. oja), (61) *suistua*¹ 'syöksyä, kaatua' ← *suistaa* 'ohjata sivuun (erit. hevosta)' (näin SKES), (62) *suoltua* ← *suoltaa* 'purkaa; vähitellen vetää ulos (heiniä); tiputella suupielistä', (63) *syttyä* ← *syttää* alk. 'iskeä' ← *syteä* id. (L. Hakulinen 1939: 116—118), (64) *särkyä*, (65) *säästyä*, (66) *taittua*, (67) *toistua* (ei liene kovin kansanomaisen), (68) *vaihtua*, (69) *vääntyä*.

(70) *valua*-verbin suhde kantasanaan *valaa* alkaa ehkä olla jo hämärtyneessä. Kantasanan käytöstä on sekä agenttiivisia että epäagenttiivisia esimerkkejä:

»Valas siihen paloöljyä että se syttyy» Maaninka, A. Rytönen 1928.

[Silmä, johon on metsässä risu iskenyt] »vettä vaev vallaa ja kangertaa [karttaa, kirvelee] niin» Nilsii, S. Hämäläinen 1938.

Automatiivisuuden ilmaisemisen erisisijaisuus *u*-johdoksessa näkyy mm. siitä, että kaikkein agenttiivisinta *valaa*-verbin käyttöä (kuten *valaa kynttilöitä, tinaa*) edustavat ilmaukset eivät saa parikseen *u*-johdosta. Tässä suhteessa *valua*-verbiin rinnastuvat johdokset (71) *kastua* ja (72) *painua*, jotka ovat niin ikään käymättömiä korostetun agenttiivisesti käytettyjen kantasanojensa ohella (*kastaa lapsia, painaa kirjoja*). *Kastua*-verbiä käytetään kokoelmien mukaan yksinomaan sateessa kastumisesta, siis automatiivisena.

Suppeampialaisia, murteissa esiintyviä automatiivis-passiivisia *U*-johdoksia on lisäksi muutama: (73) *hoitua*-verbillä on kaakkoismurteissa merkitys 'pyydy säästössä tulevaisuuden varalle'; samalla alueella verbin aktiivinen pari

hoitaa merkitsee vastaavasti 'säilyttää'. (74) *lyöttyä*³ 'hiertyä' on lähinnä automatiivinen kuten (47) *hiertyä*. (75) *purkua* on päijäthämäläinen (Jämsä, Jämsänkoski, Koskenpää) johdos verbistä *purkaa*, esim.

»Kankaan reunat aivotaa ettei ne puru [= purkene] Jämsä, H. Syysniemi 1962.

Johdoksesta on lisäksi hajatietoja Hyrynsalmelta ja Rovaniemeltä. Samassa merkityksessä käytetään Rauman seudulla ja Ylä-Satakunnassa verbiä (76) *riistyä*, jonka kantasana on *riistää* 'purkaa, repiä'. Vain yhdeltä tai kahdelta paikkakunnalta on tietoja verbeistä (77) *saattua* ← *saattaa* 'kadottaa' (Muhos, Kajaani), (78) *sotkua* (Nilsia):

[Värjättävään vyyhtiin] »sittä panttiin [»välirihman» lisäksi] toener rihma, jotta ne ei piässy sotkummaa» S. Hämmäläinen 1939.

(79) *suistua*² 'teroittua, kaventua' (johdettu joko verbistä *suistaa* 'teroittaa' tai suoraan tämän kantasanaa *sujo*, *suja(kka)* 'suippo') (Lemi) ja (80) *uuttua*² 'liota' ← *uuttaa* 'liottaa' (Vermlanti).

3.4. Alussa mainitsin, että *U*-johdosten semantiikkaan liittyvä keskeinen kysymys on agenttiivin mukanaolo, ts. onko kantasanaan liittyvä subjekti agenttiivi vai ei vai onko verbin ilmaisemassa tilanteessa subjekta lainkaan. Kantasanaan liittyvien nominien roolien mukaan johdotukset jakaantuvat seuraavasti. Verbejä, joiden kantasanan rinnalla on kiistatta agenttiivisubjekti, on 11. Näistä kolme on refleksiivisiä (*myöntyä*, *poistua*, *väistyä*) ja seitsemän passiivisia (*häätyä*, *juottua*, *juurtua* [taikina], *pistyä*, *päästyä*, *soutua*, *suittua*) sekä yksi refleksiivis-passiivinen (*naittua*). Kokijasubjektia edellyttää kantasanaan rinnalle kahdeksan johdosta (*kuulua*, *näkyä*, *maistua*, *tuntua*, *vuottua*; *tietyä*, *muistua*, *löytyä*). Näiden lisäksi sellaisia verbejä, joiden kantasanaan ei voi missään tilanteessa liittyä agenttiivia, on 12. Näistä subjekti joko puuttuu tai se on epäpersoonallinen voima, jota ei voida pitää agenttiivina (ehkä aiheuttaja; tällaisia ovat kohdan 3.3.1 kahden ensimmäisen ryhmän automatiiviverbit). Intransitiivisiin kantasanoihin liittyvä subjekti, tilanteen ainoa osanottaja, on rooliltaan neutraali. Lopulta sellaisia johdotuksia, joiden kantasana ei vaadi agenttiivia mutta sen kuitenkin joskus sallii, on 39.

Jos kootaan tulokset vielä kerran käsitteiden refleksiivi, passiivi ja automatiivi mukaan, ryhmitys näyttää tältä: Pelkästään refleksiivistä käyttöä on kolmella verbillä (yllä mainitut *myöntyä*, *poistua*, *väistyä*; neljäntenä tähän kuuluu johdoltaan epäproduktiivinen *asua*), ja refleksiivinen käyttö on mahdollista kaikkiaan kymmenellä verbillä (kaikki kohdassa 3.1 esitellyt johdotukset sekä lisäksi *kääntyä* ja *välttyä*). Passiivista vastaavat luvut ovat 15 (7:llä taustallaan agenttiivi ja 8:lla kokija) ja 54 (näiden lisäksi *kääntyä*, *liittyä*, *työntyä*, *siirtyä* sekä automatiivin kanssa yhteiset verbit 46—80). Merkitykseltään

puhtaasti automatiivisia verbejä on 20 (kohdassa 3.3.1 esitellyt verbit 24—43), ja automatiivista käyttöä on yhteensä 60 verbillä (*liittyä, työntyä, siirtyä* sekä 24—80).

Eri merkitysluokat yhdistyvät johdoksissa siten, että refleksiivis-automatiivis-passiivisia (joilla siis kaikki kolme merkitystä ovat mahdollisia) johdoksista on neljä (*kääntyä, liittyä, työntyä, siirtyä*), refleksiivis-automatiivisia yksi (*vältyä*), refleksiivis-passiivisia yksi (*naittua*) ja automatiivis-passiivisia 35 (numerot 46—80).

Kun automatiivis-passiivisista verbijohdoksistakin useimmat ovat varsinaisesti passiivisia vain ani harvoin ja niiden mahdollinen passiivisuus perustuu agenttiin mukanaolon mahdollisuuteen kantasanan rinnalla, voidaan ehkä todeta, että keskeinen merkityspiirre deverbaalisissa *U*-johdoksissa on juuri automatiivisuus: verbit ilmaisevat tapahtumaa, johon ei liity tietoisesti toimivaa aiheuttajaa.

Myös johtimen etäsukukielisten vastineiden merkitykset viittaavat ensi sijassa alkuperäiseen passiivisuuteen tai automatiivisuuteen. Refleksiivistä käyttöä on johtimen vastineista ainoastaan unkarin kompleksisilla *ódik/ődik, kődik/kődik* ja *ul/ül* -johtimilla. Refleksiivisyyden piirrettä *U*-verbinjohtimen merkityksessä voidaan siis pitää myöhäisenä. Tähän viittaa lisäksi se, että johdin ei kernaasti liity agenttiivia edellyttäviin verbeihin, jollaisia refleksiiviverbien kannat useimmiten ovat. Myöhäiseksi refleksiivi voidaan selittää muulla perusteella: kun passiivis-automatiivinen *U*-johdin tekee transitiivisesta verbistä intransitiivisen, saattaa tämän syntaktisen funktion rinnalle syntyä myös semanttinen funktio, jolla on pintasyntaksin kannalta samanlaiset edellytykset kuin passiivillakin.

Automatiivisuuden ohella keskeinen merkityspiirre *U*-johdoksissa on myös muutoksen ilmaiseminen. *U*-johdokset ovat useimmiten translatiivisia: ne ilmaisevat paitsi sen, että lauseen subjektille tapahtuu jotain, myös sen että tällöin subjekti kokee jonkin muutoksen. Muutos voi tapahtua joko subjektiivisessa itsessään tai sen suunnassa, sijainnissa tms. Lähes kaikki automatiiviset *U*-johdokset ovat translatiivisia (poikkeuksena vain *johtua, säästyä* ja *toistua*). Translatiivisuus selittää myös osan agenttiivisubjektia vaativien verbien *U*-johdoksista (*häätyä, juurtua*) sekä intransitiiviverbeistä johtuneet *kaartua, kuolua* (vaikka johdos silti tuntuu huonosti motivoituneelta), *malttua* 'rauhottua, talttua', *uittua* 'tulla liukkaaksi' ja *uurtua*. Verbeistä, joiden kantasanaan liittyy kokijasubjekti, on translatiivinen ainakin *muistua*.

Kolmas merkityspiirre, joka liittyy *U*-johtimeen, on potentiaalisuuden eli tekemisen tai havainnon mahdollisuuden ilmaiseminen. Potentiaalisia ovat varsinkin kokijasubjektin ohella esiintyvät havaintoverbien *U*-johdokset *kuulua, näkyä, maistua* ja *vuottua* 'näkyä', mutta potentiaalisuus sisältyy olennaisesti myös muuhun passiivisuuteen (esim. *kaatua: Puu kaatuu käsivoimin*), ja

se selittää agenttiivisubjektia vaativien verbien johdoksista *pistyä*- ja *soutua*-verbit.

4. Deverbaalinen *U*-verbinjohdin ei liity mihin tahansa kantasanaan. Edellä esitetyn perusteella on voitu koota ne keskeiset syntaktiset ja semanttiset piirteet, joiden mukaan kantasanat valikoituvat: 1) *U*-johtimen keskeinen syntaktinen tehtävä on transitiivisen verbin muuttaminen intransitiiviseksi. 2) Samalla se nostaa subjektiksi kokijan, neutraalin tai kohteen mielellään läpikäymään jotakin muutosta. 3) Lisäksi se ilmaisee mieluummin automatiivista kuin agenttiivin aiheuttamaa tapahtumaa tai muutosta.

Olen lopuksi poiminut Nykysuomen sanakirjasta ne kaksitavuiset *a*-, *ä*- ja *e*-vartaloiset verbit, joista ei muodosteta *U*-johdosta. Johdoksen käymättömyyttä voidaan perustella yllä mainituilla syntaktisilla ja semanttisilla piirteillä.

1) Verbit ovat intransitiivisia: *elää, entää, itää, hiihtää, hohtaa, joustaa, juosta, jutaa, kasvaa, kestää, kiittää, koittaa, kusta, kylpeä, laskea* (esim. joki mereen), *lentää, liittää, liittää, loistaa, lähteä, matala, mennä, olla, palaa, pierä, piillä, päteä, rientää, rypeä, sataa, sulaa, tulla, vierrä, viestää = viettää* (esim. rinne), *vuotaa*.

2) Verbiin liittyvä subjekti on kokija, joka ei aiheuta muutoksia mahdollisessa objektissa: *itkeä, jaksaa, kestää, kokea, potea, sietää, surra, taitaa*. Kohdassa 3.2.2 on esitelty kokijasubjektisten verbien *U*-johdoksia; erityisesti havaintoverbeistä muodostettuja voidaan pitää hyvinkin vanhoina ja alkuperäisinä. Näiden johdoksilla on kuitenkin selvä potentiaalisuuden merkitys; äskeysissä verbeissä ei potentiaalisuuden ilmaisemista voida pitää tarpeellisenä tai edes mahdollisena.

3) Verbiin liittyvä subjekti on kiistatta agenttiivi: *ahtaa, (antaa,) auttaa, haakea, heittää, hokea, ?imeä, intää, iskeä, haastaa, hoitaa* (josta nykypuhekielessä on muodostettu passiivinen *hoitua*), *höystää, jyytää, kaihtaa, kaivaa, karttaa, kattaa, kiistää, kiittää, kitkeä, koskea, kylvää, kyntää, kytkeä, kättää, käskeä, kätkeä, laittaa, lappaa, laskea* (yhteen; karja laitumelle), *laulaa, lestä, lukea, lypsää, maksaa, mättää, nauraa, niellä, niistää, niittää, noutaa, nuolla, nyhtää, nylkeä, näyttää, ostaa, ottaa, panna, pestä, piestä, pitää, poh-taa, polkea, pukea, purra, puskea, puurtaa, pyytää, raastaa, riistää* (norm. merk.), *ryyptää, ryöstää, saartaa, sulkea, sylkeä, syytää, teettää, tehdä, tukea, tunkea, työstää, veistää, vetää, viertää, vuolla, väittää*.

4) Muutamia verbejä vastaamaan on toisella johtimella tai jopa eri vartalosta muodostettu transitiivinen tai intransitiivinen pari: *haistaa ~ haista, nostaa ~ nousta, jättää ~ jäädä; tappaa ~ kuolla, voittaa ~ hävitä* (ja *päästä ~ päästä*).

Kaksitavuisista *a*-, *ä*- ja *e*-vartaloisista verbeistä jää lopulta jäljelle neljä,

joilta *U*-johdos puuttuu, vaikka se sekä syntaktisten että semanttisten ehtojen puolesta pitäisi voida muodostaa. Nämä ovat *ajaa, jauhaa, jäytää* ja *kalvaa*. *U*-johdoksen tekee odotettavaksi se, että verbit ovat transitiivisia, niihin liittyy objekti, joka prosessissa kokee muutoksen, ja subjekti voi olla ja usein onkin muu kuin agentiivi. Verbillä *kalvaa* on aineistossa melko tarkka synonyymi *hiertää* (→ *hiertyä*), ja suunnilleen samaa tarkoittaa myös *jäytää*, johon tuskin koskaan liittyy agentiivista subjekta. (Erikoistuma on Nurmijärven murteen *jäyrää* : *jäyrään*, joka merkitsee esim. ruoan kaluamista, pureksimista; Terho Itkosen huomautus.) Sitä paitsi *UtU*-johtimella voidaan muistaa paitsi *jäytää*-verbistä muodostaa merkitykseltään automatiivinen verbi: *ajautua, jauhautua, kalvautua*.

LÄHTEET

- ANDERSON, JOHN 1971: The grammar of case. Cambridge Studies in Linguistics 4. Cambridge.
- DIK, SIMON C. 1978: Functional grammar. Dordrecht, Holland.
- HAKULINEN, AULI—KARLSSON, FRED 1979: Nykysuomen lauseoppia. SKST 350. Helsinki.
- HAKULINEN, LAURI 1939: *Syttyä*. — Vir. 43.
- 1940: *Kostea ja kostua*. — Vir. 44.
- 1949: Sananselityksiä. — Vir. 53.
- HARMS, ROBERT T. 1962: Estonian Grammar. Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, vol. 12. Bloomington.
- ITKONEN, ERKKI 1954: Über die suffixalen Labialvokale im Lappischen und Ostseefinnischen. — Scandinavica et Fenno-ugrica: studier tillägnade Björn Collinder den 22 juli 1954. Stockholm.
- 1975: Etymologisia lisiä. — Vir. 79.
- KANGASMAA-MINN, Eeva 1979: On the causative *t* in the Finno-Ugric verb derivation. — Festschrift für Wolfgang Schlachter zum 70. Geburtstag. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 12. Wiesbaden.
- 1980: Suomen kielen persoonallisesta passiivista. — Sananjalka 22. Turku.
- KULONEN, ULLA-MAIJA 1984: Vogulin Sosvan murteen passiivi. Pro gradu -työ (käsikirjoitus). Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos.
- LAANEST, ARVO 1975: Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse. Tallinn.
- LEHTISALO, TOIVO 1936: Über die primären uralischen Ableitungssuffixe. SUST 72. Helsinki.
- SCHIEFER, ERHARD 1983: Überlegungen zur Tauglichkeit des Passivbegriffs und bisheriger Passivuntersuchungen, mit besonderer Berücksichtigung finnisch-ugrischer Sprachen. — Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 17. Wiesbaden.
- TUOMIKOSKI, RISTO 1971: Persoona, tekijä ja henkilö. — Vir. 75.
- VILKUNA, KUSTAA 1974: Lohi: Kemijoen ja sen lähialueen lohenkalastuksen historia. Helsinki.

Über die Semantik der finnischen deverbale Verbalableitungen mit *-U-*

ULLA KULONEN-KORHONEN

Die finnischen Verbalableitungen mit *-U-* (z. B. *kaatua* 'fallen' ← *kaataa, kääntyä* 'sich wenden' ← *kääntää*) werden meistens Reflexivverben oder reflexiv-passive Verbalableitungen genannt. Sie werden hier semantisch genauer untersucht.

Das Forschungsmaterial besteht aus 80 Verben, die alle von zweisilbigen Verbalstämmen auf *-a*, *-ä* und *-e* abgeleitete Verben aus den finnischen Dialekten sind. Sie können in drei semantische Gruppen eingeteilt werden. Die meisten Verben gehören zu zwei oder drei Gruppen.

Die kleinste Gruppe bilden die reflexiven Verben. Diese Verben haben sowohl in der Tiefenstruktur als auch in der Oberflächenstruktur des Satzes einen Agentiv als Subjekt, und derselbe Agentiv ist auch das Patiens des Verbums in der Tiefenstruktur. Rein reflexiv sind die drei Verben *myöntyä* 'auf etw. eingehen', *pois-*

tua 'sich entfernen' und *väistyä* 'weichen', bei welchen dieses die einzige Bedeutung ist. Reflexiv sind insgesamt 10 Verben, die Nummern 1—8, 44 und 45.

Passivisch sind in dieser Einteilung nur solche Verben, die in der Tiefenstruktur des Satzes einen Agentiv als Subjekt haben und in der Oberflächenstruktur neben dem mit *-U-* abgeleiteten Verb ein Patiens. Die meisten passivischen Verben gehören auch zur nächsten Gruppe, d. h. sie sind oft — gerade meistens — automatisch. Nur passivisch sind 14 Verben, Nummer 9—22; passivische Bedeutung ist auch möglich bei den Verben 46—80 und 4.

Die häufigste Bedeutung der *U-*Verben nennt die Verfasserin automatisch. Bei diesen Verben fehlt der Agentiv sowohl in der Tiefenstruktur als auch in der Oberflächenstruktur. Rein automatisch sind 20 Verben, Nummer 24—43; ferner gibt es 40 Verben, die außer der automatischen auch eine passivische (44—80) oder reflexive (5—7) Bedeutung haben können. Daß die Automativität nicht nur die häufigste, sondern auch die Grundbedeutung des *U-*Suffixes ist, kann man auch daran bemerken, daß das Suffix nicht häufig an solche Verben tritt, die einen Agentiv als Subjekt verlangen.